

Orjaški dežen (*Heracleum mantegazzianum*) – prepoznavanje in načini odstranitve

(Povzeto po Poročilu o izvedbi I. faze javnega naročila Osveščanje o invazivnih tujerodnih vrstah, Uredbi (EU) št. 1143/2014 o preprečevanju in obvladovanju vnosa in širjenja invazivnih tujerodnih vrst in o odstranitvi orjaškega dežena, Zavod Symbiosis, julij 2016.)

Orjaški dežen (*Heracleum mantegazzianum*) je velika kobulnica, ki izvira iz Kavkaza. V Evropo so ga prinesli kot okrasno rastlino in ga gojili v botaničnih in na nekaterih zasebnih vrtovih, od koder se je razširil v naravno okolje. V številnih evropskih državah se je nato razširil vzdolž cest in železnic ter vodotokov (Parker & Mullerova, 2015). Tudi pri nas so orjaški dežen gojili v Botaničnem vrtu v Ljubljani, od koder se je rastlina že v 70-tih letih prejšnjega stoletja razširila v njegovi okolici (Turk, 1984, 1990).

V Sloveniji uspevajo štiri domorodne vrste deženov, od katerih je splošno razširjen le navadni dežen (*Heracleum sphondylium*). Orjaški dežen se od navadnega loči po naslednjih znakih:

1. Orjaški dežen doseže višino 2 do 3 metre, a lahko zacveti tudi že pri višini 1,5 metra. Navadni dežen doseže višino 0,8 do 2 metra (**Slika 3**).
2. Največji listi orjaškega dežena so veliki več kot 1 meter, tudi manjše liste pa lahko prepoznamo po tem, da so globoko deljeni in imajo nazobčan rob. Pri navadnem deženu listni rob ni nazobčan. (**Slika 4**). Ko odženejo, imajo listi orjaškega dežena precej drugačno obliko in rabimo za prepoznavo nekaj več izkušenj (**Slika 6**).
3. Steblo orjaškega dežena prekrivajo toge bodičke in je posuto s škrlatno rdečimi pikami. V spodnjem delu je steblo povsem rdeče. Steblo navadnega dežena ima manj izrazite bodičke in je zelene ali rahlo rdečkaste barve, nima pa ostro zamejenih rdečih pikic (**Slika 5**).

Slika 3. Orjaški dežen (*Heracleum mantegazzianum*) (levo) in navadni dežen (*Heracleum sphondylium*) (desno). (Foto: arhiv Zavoda Symbiosis)

Slika 4. Listi orjaškega dežena (*Heracleum mantegazzianum*) (levo) imajo globoko deljene liste in nazobčan rob, pri navadnem deženu (*Heracleum sphondylium*) (desno) pa listni rob ni nazobčan (Foto: arhiv Zavoda Symbiosis).

Slika 5. Steblo orjaškega dežena (*Heracleum mantegazzianum*) (levo) je pokrito s togimi bodičkami in posuto s škrlatno rdečimi pikami. Pri navadnem deženu (*Heracleum sphondylium*) (desno) so bodičke manj izrazite, steblo pa je zeleno ali rdečkasto, vendar brez ostro zamejenih pik. (Foto: arhiv Zavoda Symbiosis)

Slika 6. Mladi listi orjaškega dežena (*Heracleum mantegazzianum*) še nimajo izrazite oblike in za prepoznavanje rabimo nekaj več izkušenj. Pri tej velikosti lahko na spodnjem delu stebela že opazimo bodičke in rdeče pike. (Foto: arhiv Zavoda Symbiosis)

Orjaški dežen velja povsod po Evropi in tudi v nekaterih delih ZDA za invazivno tujerodno rastlino. Čeprav v Sloveniji še ni zelo razširjen, lahko iz poteka širjenja v drugih evropskih državah sklepamo,

da ima vrsta tudi pri nas velik invaziven potencial. Rastlina oblikuje goste sestoje, v katerih z velikimi listi zasenči vse spodnje plasti in prepreči rast domorodnim rastlinam. Poleg tega je orjaški dežen nevaren za zdravje ljudi. Rastlinski sok vsebuje snovi, ki ob stiku s sončno svetlobo poškodujejo kožo tako, da ta postane preobčutljiva na sonce. Že po krajši izpostavljenosti soncu se na koži, ki je bila v stiku s sokom, pojavijo hude opekline z bolečimi mehurji. Na mestu poškodbe še več mesecev ostane škrlatna brazgotina. Podobne učinke imajo sicer tudi nekatere druge domorodne in tujerodne rastline, a pri orjaškem deženu so poškodbe z rastlinskim sokom izjemno hude, saj lahko pride do opeklin tretje stopnje. Zaradi negativnih vplivov na zdravje ljudi in okolje, tudi v Sloveniji prevladuje mnenje stroke, da je smiselno vrsto odstranjevati in preprečiti nadaljnje širjenje.

Z usmerjenim iskanjem orjaškega dežena smo do leta 2014 rastlino našli na 20 lokacijah po Sloveniji, predvsem v Ljubljani in v Kočevju, posamične pa raztreseno po vsej Sloveniji. Leta 2015, po odkritju nove lokacije na Ljubljanskem barju, so o problematiki orjaškega dežena poročali številni mediji. To je sprožilo velik odziv javnosti. Občani so Zavodu Symbiosis, kot nosilcu spletne strani www.tujerodne-vrste.info, sporočali številna nova opažanja. V večini primerov se je po preverjanju izkazalo, da gre za napačno določene rastline (zamenjevali so ga predvsem z navadnim deženom, pa tudi z nekaterimi vrstami osata), a na ta način smo v letu 2015 pridobili podatke o 6 novih lokalitetah, ki so od vseh prej znanih precej oddaljene. Trenutno je orjaški dežen v Sloveniji prisoten na 21 lokacijah, na 8 lokacijah pa je že bil uspešno odstranjen.

Že leta 2011 smo začeli z odstranjevanjem rastlin v okolici Botaničnega vrta v Ljubljani, kjer je ob začetku aktivnosti uspevalo prek 1000 rastlin. Rastline od takrat redno vsakoletno odstranjujemo, tako da od leta 2011 zunaj Botaničnega vrta ni več zacvetela nobena rastlina. Ker se orjaški dežen razmnožuje le s semeni, ki so kaljiva od 2–7 let, njihovo število v zadnjih letih naglo upada. V letošnjem letu smo vzdolž proge odstranili le še 11 rastlin. V letu 2015 smo orjaški dežen odstranili tudi na nekaterih drugih lokacijah, kjer so rastline cvetele in je grozilo, da se bodo nadalje širile. V letošnjem letu smo po naročilu Mestne občine Ljubljana nadaljevali z aktivnostmi v okolici Botaničnega vrta, po naročilu Ministrstva za okolje in prostor pa smo odstranili rastline na parcelah v Novih Fužinah in Črni vasi pri Ljubljani. V Novih Fužinah smo na razmeroma majhni parceli pri nenaseljeni stanovanjski hiši odstranili prek 200 rastlin (**Slika 7**). V Črni vasi se rastline pojavljajo na večji površini, saj so se semena iz prvotnega žarišča z vodo razširila vzdolž kanala (**Slika 8**). Tu smo odstranili skoraj 400 rastlin. Zaradi zaloge semen, ki so prisotne v prsti na teh lokacijah, bo potrebno aktivnosti odstranjevanja izvajati še najmanj 6 let.

Slika 7. Rastline orjaškega dežena (*Heracleum mantegazzianum*) na južnem robu parcele v Novih Fužinah (Foto: arhiv Zavoda Symbiosis).

Slika 8. V Črni vasi se je orjaški dežen (*Heracleum mantegazzianum*) močno razrasel vzdolž regulacijskega kanala (Foto: arhiv Zavoda Symbiosis).

V državah, kjer je orjaški dežen bolj razširjen, so metode za odstranjevanja orjaškega dežena podrobneje proučevali (Delbart, Emmanuel, Pieret, & Mahy, 2010; Nielsen, Ravn, Nentwig, & Wade, 2005). Na voljo so predvsem metode mehanskega odstranjevanja ter zatiranja s herbicidi, biološka kontrola (s škodljivci iz naravnega območja) pa za to vrsto še ni razvita. Če orjaški dežen odstranjujemo z mehanskimi metodami, moramo vsako rastlino posebej izkopati. Košnja za to vrsto ni primerna metoda, saj pokošene rastline hitro ponovno odženejo (**Slika 9**) in lahko še v istem letu zacvetijo. Pri izkopavanju z lopato z ostrim robom presekamo korenino 10–15 centimetrov pod zemljo in na ta način tako poškodujemo koreninski sistem, da se rastlina ne more več obnoviti (**Slika 10**). Odstranitev rastlin je mogoča tudi s herbicidi z učinkovino glifosat, vendar se mi za to metodo nismo odločili, saj je uporaba herbicidov v gosto preraslih predelih težavna, poleg tega s herbicidi uničimo tudi druge rastline. Ne glede na izbiro metode, je treba aktivnosti za odstranitev ponavljati najmanj 7 let, saj je so v prsti prisotna semena iz preteklih let, ki so kaljiva do 7 let. Pomembno je tudi, da preverimo širšo okolico. Čeprav se dozorela semena raztrosijo le do 4 metre okoli rastline, jih lahko na daljše razdalje prenaša voda ali turbulenca zraka ob prometnicah. Zato je pomembno, da več let spremljamo tudi širšo okolico, predvsem ob potokih in kanalih.

Če rastline še niso odcvetele, lahko izkopane dele zložimo na kup in jih prepustimo razkroju (**Slika 11**). Če pa so deloma že odcvetele, kobule odrežemo, jih damo v plastično vrečo in jih na primernem kraju sežgemo. S tem preprečimo, da bi semena dozorela na odrezanih delih in se usula po okolici.

Slika 9. Če orjaški dežen (*Heracleum mantegazzianum*) pokosimo, kmalu ponovno odžene, zato to ni primerna metoda za odstranjevanje (Foto: arhiv Zavoda Symbiosis)

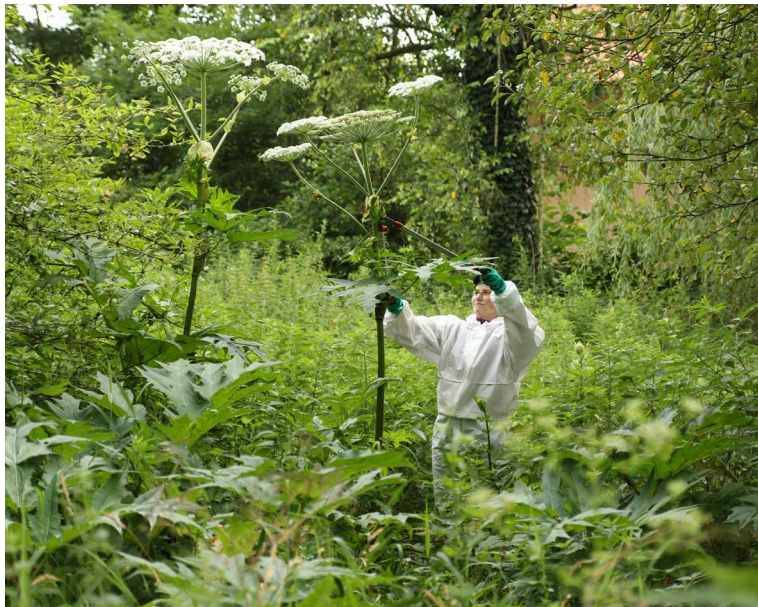
Slika 10. Orjaški dežen lahko izkopljemo z ostro lopato. Večji del korenike izkopljemo, manjša je možnost, da bo rastlina ponovno odgnala (Foto: Gregor Šubic, arhiv Zavoda Symbiosis).

Slika 11. Zelene dele rastlin lahko prepustimo razkroju, cvetoče dele pa, še posebej če so se že začela tvoriti semena, sežgemo (Foto: arhiv Zavoda Symbiosis).

Ker gre za strupeno rastlino, se je treba pri odstranjevanju ustrezno zaščititi, da sok ne pride v stik s kožo (**Slika 12**). Najbolje je, da oblečemo namenski kombinezon za delo s kemikalijami ali hlače ter

vetrovko, ki ne prepuščajo tekočine. Roke zaščitimo z gospodinjskimi gumijastimi rokavicami. Obujemo škornje ali močne delovne čevlje in pazimo, da pri hlačnicah nimamo razkrite kože. Priporočamo tudi zaščito obraza in oči z vizirjem. Po končanem delu moramo previdno ravnati z orodjem, saj strupene snovi v rastlinskem soku ostanejo aktivne še približno 24 ur. Kombinezon in orodje operemo, rokavice pa zavržemo. Po končanem delu se čim prej stuširamo, pred tem pa ne nosimo kratkih rokavov in kratkih hlač in se ne izopostavljamo soncu.

Slika 12. Pri odstranjevanju orjaškega dežena (*Heracleum mantegazzianum*) se moramo ustrezno zaščititi, da rastlinski sok ne pride v stik s kožo. (Foto: Gregor Šubic)

Literatura

- Delbart, Emmanuel, Pieret, N., & Mahy, G. (2010). La berce du Caucase. V Guide de conseils de gestion des 3 principales plantes exotiques envahissantes le long des berges et plans d'eau en Région wallonne (str. 34–40). Communauté française de Belgique, Service public de Wallonie, Unité Biodiversité et Paysage ULG - GxABT. Pridobljeno od <http://orbi.ulg.ac.be/bitstream/2268/67442/1/Guide%20de%20gestionchim01032010.pdf>
- Nielsen, C., Ravn, H. P., Nentwig, W., & Wade, M. (2005). The Giant Hogweed Best Practice Manual Guidelines for the management and control of an invasive weed in Europe. Hoersholm: Forest & Landscape Denmark.
- Parker, C., & Mullerova, J. (2015). *Heracleum mantegazzianum* (giant hogweed), CABI datasheet. Pridobljeno od <http://www.cabi.org/isc/datasheetreport?dsid=26911>
- Turk, B. (1984). Ruderalna in adventivna flora Ljubljane: diplomska naloga. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za biologijo.
- Turk, B. (1990). Ruderalna in adventivna flora Ljubljane. *Scopolia*, (23), 1–24.